

HAZAI TÜKÖR

KOVÁTS ZOLTÁN

SORSKÉRDÉSÜNK — A NÉPESEDÉS

A századforduló óta közéletünk legjobbjait újra meg újra foglalkoztatja a népesedési viszonyainkban bekövetkező negatív változás, a születések számának csökkenése, amely gyorsabb, mint a halandósági viszonyokban bekövetkező javulás. Ennek a folyamatnak a gyökere még a XIX. század első feléig nyúlik vissza, s napjainkban, az utolsó évtizedben olyan szintet ért el, hogy a népesség újratermelése, reprodukciója már nem biztosított. A régóta egykező területeken már ma is tapasztalható a tényleges népességfogyás. Pl. Somogy megye 252 településéből az 1965-ös esztendőben 163-ban mutatható ki természetes fogyás. 17 településben ugyanannyian születtek, mint amennyien meghaltak, csak 72-ben volt több a születés, mint az elhalálozás. A több mint 50 000 lakosú megyeszékhelyen, Kaposváron — ahová pedig produktív korú népesség is áramlik — 631 születéssel szemben 524 a halálozás. A természetes szaporodás itt is csak 2 ezrelék! De a 670 lakosú Büssüben, az 589 lakosú Hencsén, a 466 lakosú Orcin és még 3 községben (Szorosad, Tikos, Kára) *egyetlen* gyermek sem született. *Egy* gyermek született a 611 lakosú Porrogszentkirályon, az 534 lakosú Pusztaszemesen, és még négy (Zselitszentpál, Kisberény, Nemeskisfalu, Patca) községben. Az egész megye népesedési mérlege: *0,8 fogyás ezer lakosra számítva. Ez egy megye példája egy esztendőben.* De Budapesten, ahol az ország össznépeségének egyötöde él, már az 1920-as évek óta előfordul, hogy többen halnak meg, mint születnek. *1965-ben 1,5 volt az ezer lakosra jutó természetes fogyás,* vagyis Budapest 3000 főt „fogyasztott” az ország össznépeségéből. (A népesség száma és a népmozgalom főbb adatai községenként 1965., 2. és 68—75. old.)

A születések számának visszaesése a népesség elöregedését hozza magával. Egy lassan szaporodó, még inkább egy fogyó népességben a gazdasági fejlődés lelassul, új iparágak, új termelési területek kifejlesztése nehézkessé válik; az átképzés, az átirányítás mindig nehezebb, mint új munkaerőnek a beállítása. Egy öregedő népességben kisebb a kezdeményezőkézség, nagyobb a konzervativizmus. Az automatizálás csak részben tudja a problémákat megoldani. Az ország egyes területein már olyan jelenségekkel találkozunk, hogy a gazdaságilag indokolt beruházások, a fejlesztés azért marad el, mert nem áll rendelkezésre kellő számú munkaerő. Vannak még az országnak gazdaságilag, iparilag gyengébben fejlett területei, ahol munkaerő-tartalékkal rendelkezünk, de ezek a tartalékok egyre csökkenőben vannak. A mezőgazdasági népességnek az iparba, a közlekedésbe történő átáramlásának is vannak ésszerű határai; a mezőgazdasági népesség elöregedésével az ország egyes területein már nem a belterjesség, hanem a külterjes gazdálkodás irányában történő módosulás. A munkaerő-igényes, belterjes kézi művelést igénylő növényfajták termesztése egyre nagyobb nehézségbe ütközik. Az építőiparban, a vasútnál és sok egyéb ágazatban komoly munkaerő-gondok jelentkeznek. Új gazdasági mechanizmusunk a munka termelékenységének növelése érdekében kialakítandó rendszere a népesedési helyzet miatt is igen indokolt. Ugyanakkor az egyes területeken mutatkozó

munkaerőhiány miatt a termelékenységtől függetlenül engedményeket kell tenni a munkabérek tekintetében. A népességfejlődés elakadása így lesz fékezője gazdasági terveink megvalósításának, a további előrehaladásnak.

A népesség növekedése és a nemzeti jövedelem növekedése között egyenes az összefüggés: a XIX. századi nyugat-európai ipari forradalom sikerében a gyors népességnövekedésnek is jelentős szerepe volt. Jelenleg vannak a világnak olyan részei — Közép-Amerika, Ázsia —, ahol a népességnövekedés a mienkének 8—10-szerese. Jóllehet, problémák jelentkeznek a népesség foglalkoztatottságában, nem tudják emelni az *egy főre jutó* jövedelmet, de még ebben az esetben is a *nemzeti jövedelem* gyorsabban nő, mint a lassan szaporodó országokban. Ma Magyarországon annyit írnak az ázsiai túlnépesedésről, hogy azt hiheti az ember, milyen jó is az, hogy nálunk alacsony a születések száma. Mi már jóval túl vagyunk azon a határon, ami a gazdasági fejlődés szempontjából kedvező lenne.

AZ EGYOLDALÚ SZEMLELET

Néhány elvi kérdés tisztázatlansága is nyilvánvalóan közrejátszik abban, hogy az intézkedések megtételében bátortalanság mutatkozik, s az egyre akuttabbá váló probléma megoldása egyre halasztódik. Fekete Gyulának a Kortárs januári számában megjelent írása (Gyümölcs a korfán) érdekesen világít rá arra a társadalmi igazságtalanságra, ami a gyermekes és gyermektelen házaspárok életkörülményeiben mutatkozik. Ennek az igazságtalanságnak az az alapja, hogy a gyermektelen házaspárok a munkabér egy részét nem arra használják fel, amire az tulajdonképpen adatott. Polgári közgazdászoktól a marxistákig mindenki megegyezik abban, hogy a munkabérben az utódnevelés költségei is benne vannak, de társadalmunk egyharmada ezt egyéni céljaira használja fel.

A probléma ma minden szocialista országban jelentkezik, de legintenzívebben nálunk; mi állunk a világranglista végén a természetes szaporodásban. Így nekünk kell ezzel a kérdéssel először szocialista körülmények között komolyan szembenéznünk.

Egy elhatalmasodott, egyoldalú szemlélet is akadályozza, hogy a népesedés ügye a közgondolkodásban a megfelelő helyre kerüljön. A XIX. század végén Engels még így írt: „A materialista felfogás szerint a történelemben végső fokon a közvelen élet termelése és újratermelése a döntő mozzanat. E termelés és újratermelés maga is kettős jellegű. Egyfelől a létfenntartási eszközök termelése... másfelől az embertermelés, a faj fenntartása. A társadalmi rendszer, amelyben valamely korszak és ország emberei élnek, e kétféle termelést határozza meg, tehát egyfelől a munka, másfelől a család fejlődésének foka.” (Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Előszó az első kiadáshoz — 1884. Szikra. Bp. 1948. 9—10. old.) — Engels az anyagi javak termelését és az embertermelését még egy-egyben látta, egyforma jelentőséget tulajdonított neki. A moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet az 1947. évi orosz kiadáshoz fűzött előszóban azonban a következő kiegészítést teszi: „A családot azonban nem állíthatjuk a munkával, az anyagi termeléssel egy sorba, mint társadalmi fejlődést meghatározó okot.” Ezzel tulajdonképpen le is kerül a közgazdasági gondolkodás napirendjéről a népesedési kérdés, s napjainkban is csak nagyon nehezen tud utat törni magának.

Addig nem is volt probléma, míg a régi hagyományok alapján kellő számú gyermek született a családokban, és a halandósági viszonyok javulása ellensúlyozta a születésekben megmutatkozó csökkenést. A probléma erőteljesen csak a legutóbbi évtizedben bukkant fel újra, amikor a halandósági viszonyok javulása már nem tud lépést tartani a sokkal gyorsabb ütemű születéscsökkenéssel. Hazánkban olyan népesedési helyzet következett be, amelyikben egyetlen társadalmi réteg sem biztosítja a saját újratermelését, reprodukcióját. A bővített újratermelés lehetősége pedig az igen távoli, reménybeli jövőbe halasztódott el. „Az 1962—63. évi adatok szerint az általános 0,830-as nettó reprodukciós együttható olyan különbségeket takar, hogy a

szellemi foglalkozásuk körében már csak 0,510-es, a mezőgazdasági fizikaiaknál 0,820-as, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 0,980-as reprodukcióval számolhatunk.” (Klinger András: Differenciális tevékenység. Demográfia 1964. 3—4. sz. 396. old.) Bár a nettó reprodukció értéke valamelyest javult az elmúlt két esztendőben, még mindig alatta van a népesség újratermeléséhez szükséges aránynak. [Társadalmunkban egyetlen népcsoport van, a cigányság, amely az átlagnál két és félszer szaporóbb. (Hoósz István: A cigányok születési jellegzetességei. Demográfia 1964. 2. sz. 232. old.) Anélkül, hogy e bonyolult kérdéskörnek a boncolgatását itt megkísérelnők, két megjegyzés kínálkozik. Az egyik: örülnünk kell annak, hogy folyamatban van egy egészséges felszívódás, felemelkedés a cigányság köreiből. Az asszimiláló cigányság azonban demográfiai szempontból is átveszi az öt befogadó társadalom „szokásait” — nem szaporodik. A másik: a csökkenő halálozás miatt is gyorsabban szaporodik viszont a nem asszimiláló cigányság, s ez újabb társadalompolitikai problémákhoz vezet.] A népesség egészében a több mint egy évtizede tartó helyzetnek az lesz a következménye, hogy a következő évtized végén az egész népesség tényleges fogyása indul meg, s ha rövidesen nem történik a termékenységű szokásokban jelentős változás, akkor a népesség fogyása a későbbi évtizedekben egyre gyorsulóbb ütemű lesz.

Ez a népesedési helyzet azért állhatott elő, mert figyelmünk elsősorban az anyagi javak termelésének fejlesztésén volt, az embertermelést, a faj fenntartását gazdasági lehetőségeinkkel csak minimálisan segítettük. Ha nem vagyunk tekintettel arra, hogy a gyermeknevelés a családra milyen anyagi terhet ró, ugyanakkor viszont biztosítjuk a születéskorlátozás minden vívmányát, eszközét, akkor nyilvánvaló, hogy az anyagi tényezők fognak hatni. Mit jelent ez?

Jelenleg a közvetlen anyagi eltartási teher egy gyermeknél havonta átlagosan 750 Ft. Kisebбекnél valamivel kevesebb, nagyobbaknál több. Tehát egy egygyermekes család azt vállalja a gyermektelen házaspárral szemben, hogy havonta 750 Ft-tal alacsonyabb az életszínvonala — azonos munkateljesítmény mellett. Két gyermeknél 1500 Ft-os átlagkiadással számolhatunk, ebből háromszáz Ft-ot a nemzeti jövedelemből családi pótlék formájában megkap a család. Három gyermek, 2250 Ft havi kiadás, 510 Ft a családi pótlék, és így tovább. A háromgyermekeseknél már legtöbbször azonban egy újabb tényező lép be, az, hogy a három gyermek mellett az anya munkavállalása nehézségekbe ütközik, egy keresetből kell a családnak megélni. Ez tovább növeli az életszínvonalbeli különbségeket a gyermektelen házaspárokkal szemben. A termelőszövetkezeti tagságnál jelenleg még kisebb a családi pótlék, faluhelyen a felnevelési, gondozási költségek kevesebbek, de ha városba küldik a gyermeket tovább tanulni, akkor... Tehát indokolatlan a különbségtétel, a lényegi probléma falun és városban ugyanaz. A családok életszínvonalát nem a szülők vagy a szülők keresete határozza meg alapvetően, hanem a családban élő gyermekek, eltartottak száma. Ennek a következménye az, hogy egyre kevesebben vannak azok, akik önzetlenül vállalják ezt a hónapról hónapra megismétlődő terhet. *A gyermekek számától függő életszínvonalbeli különbség tekinthető a születéscsökkenés irányában ható tényezők közül a legdőntőbbnek.*

Andorka Rudolf demográfus beható elemzést végzett a születések csökkenésére feltehetően ható tényezők egész sorára. Úgy találta, hogy a különböző tényezők közül — a család jövedelme, az iparosodás, a társadalmi átrétegződés, a városiasodás, a tanyai népesség, a nők kereső munkája, az iskolai végzettség, a vallás, a családtervezés módszereire vonatkozó különbség, a mezőgazdasági népesség aránya — egyik sem bizonyult meghatározónak, ha volt is egyik-másik tényező és a termékenységű csökkenése között bizonyos összefüggés. (A születésszám gazdasági és társadalmi tényezői. Valóság 1969. 3. sz. 26—39. old.)

Az anyagi, életszínvonalbeli tényezőkhöz, a gyermeknevelés feltételéhez tartozik a lakással való ellátottság is. 1968-ban a népesség 94%-a élt családban, 6%-a egyedülálló, magános volt. A családosokból 31% volt gyermektelen, 37% egygyermekes, 22% kétgyermekes, 7% háromgyermekes és csak 3% négy- és több gyermekes.

Ugyanakkor az összes lakások 2%-a egy helyiségből álló lakás, egyszobás lakás 46%, kétszobás lakás a másfél szobásokkal együtt 44%, háromszobás és nagyobb lakás 8%. (Az 1968. évi próbaszámlálás — mikrocenzus — személyi, családi és lakásadatai. Bp. 1969. 37—44. old.) A népességnek 10%-a három- és több gyermekes. Lehet-e arra számítani, hogy növekedni fog a három- és több gyermekes családok száma? Egy kedvező népesedési helyzet kialakulásához pedig erre van szükség. Amíg a „mini” lakás a divatos építési forma, amíg a lakásjuttatásnál nem válik elsődleges szemponttá a családban élő gyermekek száma, addig nem lehet elvárni, hogy a termékenységi időszakban levők szülési és gyermeknevelési kedve váratlanul megnövekszik. Arról sajnos nincs közölt statisztikánk, hogy a zömében egy- és kétszobás lakásokban a fiatal házaspárok hány százaléka él, illetve albérletekben lakásra várva hogyan és milyen mértékben halasztódik évről évre a kicsi megszületése. Arról tudunk, hogy a statisztikákban „háromszobás vagy nagyobb lakás”-nak minősített lakások egynegyede két és fél szobás, de arról nincs statisztikánk, hogy ezekben a nagy lakásokban a nagy családúak hány százaléka él. Pedig nem az a kérdés valóságos és izgalmas tartalma, hogy a népességnek már a 8%-a ilyen nagy lakásokban lakik, hanem az, hogy a három- vagy több gyermekes családok a lakásépítés meglévő üteme és „konceptiója” szerint nem tudnak megfelelő lakáshoz jutni. Tudom, tisztában vagyok vele, hogy népgazdaságunk áldoz ház- és lakásépítési akciókra, de a demográfiai helyzet kedvező megváltoztatása érdekében az is fontos lenne, hogy a meglévő anyagi juttatásoknál a demográfiai szempontokat sokkal fokozottabban vennék figyelembe. Az állami lakások építésének ütemét kell tovább fokozni, és a szövetkezeti lakásoknál sem lehet az induló összeget tovább növelni, mert a családok legnagyobb részénél ez a kezdeti összeg nem áll rendelkezésre. Annyi áldozat után a szülőkre hárítani a lakásról való gondoskodás nagy problémáját nem méltányos, a szülők jó része ezt nem is bírja. A lakáshelyzet a magyarázata annak, hogy sokan „meggondoltan” várnak a gyermekekre, több éves — évtizedes — takarékoskodással az induló tőkét előteremtik, a lakást berendezik, felszerelik, az adósságot letörlesztik, mire mind ez megvan, már nem lesz gyermek, mert lassan megszokták az egyedülletet, a termékenységi időszak lezárult, megöregedtek, gyermeknevelésre képtelenné váltak. Különböző presztízs szempontok (autó, külföldi utak) is erősítik a születéskorlátozás irányában ható tendenciát. A lakáshelyzet és a demográfiai helyzet közötti összefüggés tehát kézenfekvő. A nemzeti jövedelem elosztásának rendjét ebben a vonatkozásban is felül kell vizsgálni. *Az állami és szövetkezeti lakások juttatásánál, de a lakbéréknél is a gyermekek számát elsődlegesen kell figyelembe venni.*

A termelőeszközök köztulajdonba vételével az alapvető társadalmi igazságtalanságokat megszüntettük. A kereseti lehetőségeket először nagyjából nivelláltuk, mostanában egyre jobban igyekszünk biztosítani azt, hogy mindenki a társadalom számára hasznos munkája alapján részesüljön a nemzeti jövedelemből. De ezen belül mindmáig alig voltunk tekintettel arra, hogy a társadalom egyedei miként veszik ki részüket az új termelőerők, a gyermekek felnevelésének gondjából, áldozatából. A közvetlen élet termelése és újratermelése érdekében ez ugyanolyan döntő mozzanat, mint az anyagi javak termelése, ahogy ezt Engels megállapította. *A nemzeti jövedelem elosztásában helyre kell állítani az egyensúlyt, az anyagi javak termelésére és az ember termelésére fordítandó összegek tekintetében.*

A MÚLT ÉS JELEN

Az a népesedési helyzet és népesedési tudat, ami mostanra kialakult, nem a legutóbbi évtized „vívmánya”, hanem egy másfél évszázados tendencia végső eredménye. A születéscsökkenés tendenciája egyenes vonalú, így az a félő, hogy a legutóbbi pár évben mutatkozó csökkenés megállása, stagnálása csak átmeneti jellegű lesz. A régóta formálódó egykés és sokaknál már egyszéssé váló tudatot az új szocialista gazdasági és társadalmi viszonyok sem voltak eddig képesek befolyásolni. Nem tudhatták, mert a lényegi, materiális tényezők ebben az összefüggésben nem

változtak. *Akárhogy emelkedik az életszínvonal, ha aránytalanságok mutatkoznak a gyermektelenek, az egy- és több gyermekesek életviszonyaiban, az aránytalanságok továbbra is a születéskorlátozás túlzásaihoz fognak vezetni.*

Annak, hogy világviszonylatban élen járunk az alacsony születési arányok tekintetében, történeti okai is vannak. Érdemes ezeket fő vonásaiban áttekinteni, hogy helyesen értékeljük a mai helyzetet. A cselekvés módját is meghatározzák a múlt elemzésének tapasztalatai. A több mint egy évtizedes történeti kutatásaim központi törekvése az, hogy a születéskorlátozás elterjedését megelőző időszak népesedési jellemzőit feltárjam, s e helyzet ismeretéből kiindulva nyomon tudjam követni a születéskorlátozás terjedését, hatását. Természetesen ezt egy-egy kisebb település, társadalmi réteg vonatkozásában lehetett elvégezni. Népesedési viszonyaink alakulásáról, az „egyke” történetéről hatalmas irodalom szól. Ennek összegzése egy monografikus munka feladata lenne. Most csak azt szeretném elmondani, hogy a korabeli források, anyakönyvek elemzése, s a kiemelkedő feldolgozások ismeretében miben látom e folyamat lényegét.

Figyelmem elsősorban a parasztság népesedési viszonyaiban bekövetkezett változásra irányult. Részletekbe menő elemzéssel a XVIII. század elejéig tudunk visszanyúlni. E század egészére még mondhatni az a jellemző, hogy a rendkívül magas születési arányokkal szemben igen magas a halandóság, s így a természetes szaporodás kismérvű (5 ezrelék). Ha az anya a termékenységi időszak egészét házasságban töltötte, átlagosan 7–8 gyermeknek adott életet. Az átlag azért csak ennyi, mert ebben az időszakban is voltak terméketlen házasságok, s a kutatás azt mutatta, hogy elég nagy arányban: 8–9⁰/₀-ra tehető az ilyen házasságok száma. (Ennek az adatnak is van egy mára vonatkoztatható tanulsága. Nem általánosíthatunk, nem marasztalhatjuk el általában az „egység” családokat gyermektelenségükért. Közrejátszhatnak egészségügyi okok, a terméketlenség, súlyos életkörülmények, ám az érvényesülési vágy, ügyeskedés, önzés egyaránt szerepelhet a gyermektelenség okai között. Az ügyeskedőket, az önzőket is kiemelkedő életszínvonalal jutalmazzuk? Annyit mégis megtehetünk, hogy a társadalom terhének elosztásáról arányosan gondoskodunk.) A XVIII. századi termékenység egészére az is kihatott, hogy a rossz egészségügyi viszonyok, a nem megfelelő táplálkozás miatt a produktív korúak halandósága is jelentős volt. A női halandóságot a gyermekágyi láz is emelte, sok volt az özvegyülés. Legnagyobb számban a gyermekek, a csecsemők pusztultak. Ahhoz, hogy két gyermek életben maradjon, legalább öt gyermeket kellett az anyának szülnie, s három gyermek ott maradt életben a családban, ahol legalább nyolc szülés történt. Mérhetetlen nagyot változtak a viszonyok, és mégis...

A termelőeszközök alacsony fejlettségi szintjén az emberi munkaerő meglétének különösen nagy volt a jelentősége. A sok gyermek előnyt jelentett a paraszti gazdaság számára, a termelés bővítésének, a telki és telken kívüli földállomány növelésének, az állattartás bővítésének lehetőségét jelentette. A családok gazdálkodási biztonságának, megerősödésének egyik lényeges tényezője volt a családban élő gyermekek száma. A nagy család ezzel együtt tekintélyt jelentett, nem véletlenül nevezi a régi magyar nyelv a gyermeket áldásnak. A feje tetejére állított világ, az, hogy a gyermektől tartózkodni kell, a kapitalizmus előtörténetével veszi kezdetét. A paraszti szorgalom, munkabírás, a XVIII. század elejétől egyre nagyobb területeket vont művelés alá, a jobbágytelkek száma, nagysága növekedett. A földszükében levő nyugati, felvidéki területekről paraszti tömegek mozgása, áramlása figyelhető meg az alföldi területre, a városokból is jelentős a kirajzás (A tanyavilág kialakulása). Paraszti árutermelés kezdett kibontakozni, paraszt-polgári fejlődés jelentett nem egy területen. E viszonyokban a XVIII. század második felében következik be változás, amikor a szabad földszerzés lehetősége lassan lezárult, s ezt csak elmélyítette a földesúri hatalom erőszakos törekvése önálló gazdaság, majorság kiépítésére. A kapitalizáló, terjeszkedő földesúri birtok, amely a feudális előjogokat is felhasználta, a paraszti életlehetőségeket béklyóba zárta.

Egy ideig a termékenységi szokások változatlanok, de ahol véletlenül több gyermek marad életben, bekövetkezik a zselléresedés, mivel új jobbágytelek szerzésére

nem volt mód. E gazdasági körülmények kényszerítő hatása alatt először a telkes jobbágyságnál jelentkezik a születéskorlátozás. Az ország egyes területei már az 1820—30-as években „egykéztek” (Ormányság, Sárköz), majd a földesúri érdekek figyelembevételével végrehajtott jobbágyfelszabadítás után a születéskorlátozás egyre jobban terjedt (Somogy, Torontál, déli megyék). Egyes demográfusok azt a nézetet vallják, hogy a születéscsökkenés oka a halandósági viszonyok javulásában rejlik, mivel kevesebb születéssel is el tudják érni a családok a kívánt gyermekszámot. A halandósági viszonyok javulásának ilyen értelmű visszahatása is van, de Magyarország nem egy területén a halandósági viszonyok javulását megelőzően is tömegméretekben jelentkezik a születéskorlátozás, s ennek kimutathatóan gazdasági okai vannak. S mivel magyarázható az, hogy a születési arány csökkenésével a halandósági viszonyok javulása a XX. század elejétől kezdve nem tud lépést tartani? Csakis azzal, hogy a családok számára a gyermek kedvezőtlen, s a civilizáció terjedésével a születéskorlátozás technikájának terjedésével egyre jobban meg tudják az egyének valósítani a számukra kedvezőbb helyzetet egészen a gyermektelenségig, a sterilitásig. Nem a kulturálódás, a civilizáció terjedése a döntő ok, ez csak segítője, eszköze egy szándék megvalósításának.

Ebben a kérdésben az ideológiai tényezők is másodlagosak. Hiába az egyház lelkek feletti hatalma, hiába a sok prédikáció, protestáns és katolikus egyformán egykézűvé vált az ország falvaiban és városaiban egyaránt. Somogy megyei kutatásaim megmutatták, hogy csak felszínen protestáns jelenség az egyke, mert a telkes jobbágyság, majd a kis- és középbirtokos paraszti réteg zöme volt protestáns, ennek volt először veszítenivalója, ha több gyermeke maradt életben. Katolikus közösségekben is ugyanúgy fellép az egyke, először a módosabb családoknál, majd általános szokássá válik minden rétegnél. Csak időbeli különbség van. A kapitalizmus farkastörvénye, a létért folyó harc, a gazdasági érdek lesz a meghatározó — a valási törvények már régen elvesztették hatásukat az emberek nagy többségénél. A kapitalista viszonyok, az anyagi körülmények élettől elidegenítő hatása a gyermekektől való nagyfokú tartózkodásban is megmutatkozott. A megváltozott szocialista körülmények között a tendencia tovább tartott, mert még mindig nem szenteltünk kellő figyelmet ennek a társadalmi lét, a fennmaradás, az előrehaladás szempontjából oly fontos kérdésnek.

Érdekes probléma, hogy az országnak a múltban is, ma is vannak magasabb termékenyséű területei. Mi ennek a magyarázata? Tömören abban lehetne összefoglalni, hogy az ország egyes részein volt a parasztság életének egy felemelkedő, gazdasági életlehetőséget biztosító szakasza, ehhez képest kezdett rosszabbodás bekövetkezni a XIX. században, s a helyzet rosszabbodása elől a kevés gyermekben kerestek menedéket. Más részekben a nehéz helyzetet hasonló nehéz követte, s ebben a gyermek nem volt tényező, s így a születéskorlátozás tendenciája később jelentkezett. Természetesen társadalmi rétegenként itt is megmutatkoztak a különbségek, s a társadalmi nivellálódással együtt e részekben is csökken a születések száma.

A döntő az, hogy a gyermek milyen helyet foglal el a család életkörülményeiben. A kapitalizmus „feje tetejére állított világát” mi sem mutatja jobban, hogy a módosaknál kevés vagy nincs gyermek, s a legszegényebeknél van a legtöbb gyermek. A kapitalizmus elembertelenedett viszonyai a legszegényebeket taszította a túl sok gyermek igénylése irányába. Közismert a statisztikákból, hogy a napszámos, zsellér rétegnél volt a legtöbb gyermek. Ez részben magyarázható a műveltségi színvonallal is (ami megint a társadalmi viszonyok következménye), de azzal is, hogy a nyomor enyhítésének egyik eszköze éppen a sok gyermek lehetett. A gyermekmunka alkalmazása lehetővé tette, hogy már 10—12 éves korban napszámba járjanak a gyermekek. Azok a családok éltek relatíven jobban, ahol több gyermek volt, s később a szülők eltartásának gondja is jobban megoszlott a gyermekek között. Érdekes azonban, hogy Somogyban a „módosak” példája a zsellér, napszámos rétegre is erőteljesen hatott. A döntően megváltozott életkörülmények a gyermekmunka alkalmazását a múlt rekvizitumai közé sorolták, s az új nyugdíjak rendszere

az idősök nyugodt, anyagilag független öregségét is biztosítja. De meddig? Addig, amíg van társadalmilag elég utód az arányaiban egyre növekvő idős nemzedék eltartására. A ma élő nemzedék nyugodt öregségét a legfiatalabb generációk munkája biztosíthatná, de ha ezek száma csökken, az ki fog hatni a későbbi nyugdíjakra is. Ezen a téren is következetesnek kell lenni, ha társadalmunk egészséges fejlődését biztosítani akarjuk. Ahogy társadalmasítottuk az idősök eltartási terhet, úgy kell társadalmasítani az utódnevelés terheit. Ha ezt nem tesszük meg, akkor az anyagi megoldás az ösi, emberi ösztönt, a faj fenntartását még jobban háttérbe fogja szorítani, s a népesedési egyensúly felborul.

A városi népességnél a születéskorlátozás irányába ható lényegi okok hasonlóak a falusi népességéhez. A kibontakozó kapitalista körülmények között a városokba tömörülő népességnél a gyermekszám korlátozását az anyagi helyzet javítása, a társadalmi felemelkedés igénye írta elő. Schneller Károly statisztikus már 1922-ben így összegzi a helyzetet: „... a fokozódó verseny, a felemelkedést célzó és a lesúlylyedésből visszatartó energiák felcsigázására sarkallja a várost. Hogy a felemelkedést a családot büntető mai bérezés mellett a sok gyermek gátolja: alig szenved kétséget.” (Népesedéspolitika — Többtermelés. Sárospatak, 1922. 33. old.)

A népességi újratermelésben súlyos törést hozott a két világháború. Törést hozott úgy, hogy a mai Magyarország területén élők közül az első világháborúban negyedmillióan pusztultak el, és úgy is, hogy félmillióan nem születtek meg! De hatott a világháború borzalma, szenvedése, emberi áldozata a népesedési tudatra is. Az első világháború utáni születési arányok nem érik el a korábbi szintet, s a Horthy-korszak két és fél évtizedében a születések gyorsabban csökkennek, mint ahogy a halandóság viszonyok javulnak. A világgazdasági krízis csak erősíti a tendenciát. 1938, 1939, 1940, mintha megállt volna a születések csökkenésének folyamata, de ez csak átmeneti volt. A hazafias propaganda, a minimális népesedéspolitikai intézkedések csak lassítani tudták a folyamatot. Előbb az állami alkalmazottak kaptak családi pótlékot, majd 1938-tól az iparban, kereskedelemben és bányászásban alkalmazott munkások is kaptak kisebb mérvű gyermeknevelési pótlékot. Ennek hatásáról s a korabeli művi vetélések tilalmáról Hoósz István igen értékes elemző munkájában így ír: „Nyilvánvaló, hogy a gazdasági — tehát a létet meghatározó — tényezőkkel szemben adminisztratív intézkedésekkel, vagy olyan mértékű gazdasági következményekkel, amelyek *alatta maradtak* értékben annak, amelynek hatása ellen küzdünk, eredményesen harcolni nem lehet.” (A népesedéspolitikai intézkedések és a gazdasági helyzet hatása a születési arányszámokra Magyarországon a két világháború közötti időszakban. Pécs, 1967. 38—39. old.) Az elemzés érvényessége mostani viszonyaink között is fennáll. A gyermeknevelés anyagi terheinek társadalmasítása jelenti a lényegi megoldást. Minél később kerül erre sor, annál tovább tart a termékenységű szokásoknak az egyke és az egyse irányában ható tendenciája.

A második világháború borzalmi hozzájárul az újabb törést a népességi újratermelésben. A zsidóság pusztulása különösen hatalmas mértékű. A világháború megpróbáltatásai a népesedési tudatra is károsan hatottak vissza. Egykés, egységes családokkal beszélgetve a kérdésről, hogy miért nincs gyermek vagy több gyermek a családban, az érvek között rendszerint az is ott szerepel, hogy a családnak hány és hány tagja pusztult el a világháborúban, s egy mindennél pusztítóbb újabb világháború veszélye most is kísért. E megpróbáltatásoknak, szenvedéseknek nem akarják kitenni születendő gyermeküket. Az érvelés nagyon felelősségteljesnek hangzik. Egy biztos: a jövőben nem bíznak, nem hisznek abban, hogy a béke erői, az emberi értelem erői erősebbek lesznek a hatalomváagnál, a hódító törekvéseknél. De az ő békéjüket is meg kellene valakinek védeni, ezt is rábizzák másokra. E „magas szinten” érvelők céljait, törekvéseit közelebbről megismerve kiderül kényelmük féltése, a befelőlfordulás, az egyéni karrier építgetése — békében. Az élet szeretetének, a jövőben való bizakodásnak erősebbnek kell lenni e megoldásoknál, ha a nap mint nap ható gazdasági feltételek nem kedvezőtlenebbek a gyermekes családoknál.

A felszabadulás után, a béke beköszöntével népesedési viszonyainkban javulás mutatkozott, a születések száma kismértékben növekedett. Amikor a fél évszázada országosan tartó születéscsökkenés 1949-ben újból jelentkezett, kormányzatunk a művi vetélések szigorú tilalmával adminisztratívén útját állta e folyamat érvényesülésének. 1950-tól 20, 30, majd 1954-ben 40 000-rel több gyermek születik, mint a korábbi években. Az átlagos 170—180 000-es születéssel szemben 223 ezer gyermek született 1954-ben. Érdekes megfigyelni, hogy a szigorú abortusztilalom ellenére 1955-ben már csak 210 ezer gyermek született.

A művi vetélések tilalmának feloldása, 1956-ban, aztán szabad utat engedett a korábbi tendencia érvényesülésének. A nemzetközi statisztikák ezt mutatják, hogy a termékenységgel kapcsolatos szokások általában viszonylag lassan változnak. Magyarország esetében azonban kivétel történt, eddig nem tapasztalt mértékben csökkent a születések száma, s vele együtt nőtt a művi abortálók száma. 1962 és 1965 között már csak 130—133 ezer újszülöttnak adtak életet, ugyanakkor a bevallott legális művi abortuszok száma évente 170—180 ezerre emelkedett.

A korábbi évtizedekben az illegálisan végrehajtott terhességmegszakítások a felkészültség és steril környezet hiányában sokszor halállal végződtek. A szakszerű végrehajtás, az antibiotikumok alkalmazása a halállal végződő beavatkozások számát minimálisra szorította. A művi beavatkozások hatásáról azonban a szakemberek így írnak: „A tömeges művi vetélések egészségkárosító hatása főleg abban nyilvánul meg, hogy a nők egy része meddővé, illetőleg a normális terhesség kihordására alkalmatlanná válik. Ezek miatt születési számuk biztosan kisebb az érdekelték által szándékoltnál is. A terhesség idő előtti megszakítása okozza a korai — főleg pedig az éretlen szülöttek arányának tartós állandó növekedését. Túrhetetlen állapot, hogy újszülött állományunkban évről évre nő a csökkent értékű egyedek aránya. Ez az oka annak, hogy csecsemőhalandóságunk a javítására tett minden erőfeszítés ellenére kultúrnéphez nem illő magas szinten marad. A koraszülöttek életben tartása érdekében hozott jelentős áldozatok nyomán pedig évről évre nő az egész életükben a társadalom támogatására szoruló súlyosan fogyatékosak száma. Fontos egészségpolitikai feladat tehát a művi vetélések helyett a fogamzásgátlás olyan módszereinek és eszközeinek elterjesztése, amelyek nem veszélyeztetik a jövőben nemzedéket.” (Barsy Gy.—Sárkány J.: A művi vetélések. Demográfia. 1963. 4. szám. 464. old.)

A tanulmány 1963-ban íródott, azóta az abortuszok száma eléri az évi kétszáz ezret. A fogamzásgátló gyógyszerek elterjedésének a hatása még nem mutatkozik meg a művi abortuszok csökkenésében. Egészségügyi viszonyaink és körülményeink fejlődése azonban szükségessé teszi a fogamzásgátlás modern, egészségre ártalmatlan módszereinek elterjesztését. A születéskorlátozás előtti időszakban a szoptatási idő korlátozta a fogamzást, s így az egyes születések között 20—26 hónapos intervallum volt az átlagos, addig ma a szoptatási idő pár hónapra szűkült le, így a fogamzás lehetősége is nagyban megnövekedett. Egy egészséges nő mai viszonyaink között akár 20 gyermeknek is életet adhatna, ha a termékenységi időszak egészét házasságban tölti. A családtervezés, a születéskorlátozás így mai körülményeink között természetes jelenség, csupán módozatát és megfelelő arányát kell társadalmunkban megvalósítani.

(Befejező rész a következő számban.)